

دائرة المعارف بزرگ خط

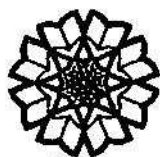
«جلد اول»

تاریخ خط و خوشنویسی

(بخش اول)

تألیف: علی اصغر مقتدائی

سرشناسه	: مقتدائی، علی اصغر، ۱۳۳۲ -
عنوان و نام پدیدآور	: دائرة المعارف بزرگ خط/ تالیف علی اصغر مقتدائی.
مشخصات نشر	: تهران: آراد کتاب:
مشخصات ظاهری	: ۴ ج.: مصور، جدول.
شابک	: دوره ۵: 978-600-186-022-5 ؛ ج. ۱: 978-600-186-021-8
وضعیت فهرست نویسی	: فيها
پادداشت	: کتابنامه به صورت زیرنویس.
مندرجات	: ج. ۱. تاریخ خط و خوشنویسی
موضوع	: خط - دایره المعارفها
موضوع	: خوشنویسی اسلامی - دایره المعارفها
رده بندی کنگره	: ۱۳۸۹ ۷۵۳/م ۳۱۱۱ P
رده بندی دیوبی	: ۲۱۱/۰۳
شماره کتابشناسی ملی	: ۱۶۳۱۹۵۱

مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی
(مرکز پژوهشهای ایرانی و اسلامی)

آراد کتاب

نام کتاب	: تاریخ خط و خوشنویسی (بخش اول)
پژوهش و تألیف	: علی اصغر مقتدائی (عضو هیئت علمی دانشکاه)
ناشر	: آراد کتاب
ویراستاران	: محمدرضا یعقوبی، نرگس حسینی
اسکن تصاویر	: نگار مقتدائی
صفحه آرایی	: علی اصغر مقتدائی
طرح جلد	: مهناز خرمی
چاپ	: عطا - ایران گرافیک
صحافی	: جدی
تیراژ	: ۱۰۰۰ جلد
نوبت چاپ	: اول / ۱۳۹۴
شابک جلد اول	: ۸ - ۰۲۱ - ۱۸۶ - ۶۰۰ - ۹۷۸
شابک دوره	: ۵ - ۰۲۲ - ۱۸۶ - ۶۰۰ - ۹۷۸

مراکز پخش:

آراد کتاب، تلفن: ۶۶۹۷۵۲۸۵ - ۶۶۴۸۲۲۲۶ - ۰۹۱۲۳۰۶۲۴۵۸

گالری حسینی: ۸۸۳۱۹۹۷۸ - ۰۹۱۲۵۴۰۱۶۱۴

www.aradbook.com

کلیه حقوق این اثر محفوظ و مخصوص مؤلف است و استفاده از مطالب و تصاویر این کتاب در هر اثر مکتوب، بدون اجازه مؤلف پیگرد قانونی دارد.

مقدمه

خوشنویسی با پیشینه کهن خود در تاریخ بنسب اسلامی از پایگاه ویژه و رفیعی برخوردار است. خوشنویسان با الهام از فرهنگ غنی اسلام در مقام مدرس اخلاق و احیاگر ارزش های والای انسانی به روح مسنوی مفایم اسلامی جلوه خاصی بخشیده اند.

در پست پیچ و تاب و قامت زیبای بحر حسی، وسواس و حوصله ای مخفی است که حکایت از اعتقاد ایمان کاتبش در انتقال مؤثر پیام به مخاطب را دارد. این هنر در طول عصر پر بار خویش از آلائش ما برکنار مانده و شاید بتوان گفت که خوشنویسی تنها هنری است که امیر قلوب های ارداتی نگزیده و هیچ گاه بیست ایل و اسلامی خود را از دست نداده، و بمواریه قابلیت خود را برای ثبت و ارائه آثار برجسته به گونه ای جاودانه به اثبات رسانده است. خوشنویسان با استعانت از منبع پر فیض نبوت و امامت و بهره گیری از فرمایش های گهربار مولای مقتیان حضرت علی (ع) و به یاری سرانگشتان توانا و هنر آفرینان کجینه های پر برکت خطوط اسلامی را چنان بارور کرده اند که تا کنون ارتباط فرهنگ غنی اسلام را با نسل های حاضر حفظ کرده و آن را به آیندگان می پازند. مجموعه حاضر، تاریخ خط و خوشنویسی در ایران و سایر کشور های جهان است که حاصل ده سال تحقیق و نگارش و هفت سال پژوهش و بازگویی، و تطابق دست نوشته ها با منابع اصلی بوده و بنا به ضرورت و نیاز محققان پژوهشگران، دانشجویان، اشکابا و مؤسسات آموزش عالی،

خوشنویسان و هنرمندان، با استفاده از ۱۲۰ منبغ و مانخدا ایرانی، ۲۷ منبج خارجی و ۲۳ مجله و نشریه و فصلنامه لیست
و به رشته تحریر درآمده است. این کتاب در ۲۰ فصل تدوین گردید و مباحث و مطالب زیرمورد توجه قرار گرفته است:

• تاریخ پیدایش خطوط باستانی و رنرگشایی آن ها، پیدایش الفبا و سیر تکامل خط

• ابداع انواع خطوط توسط محترمین خط

• تاریخ خط قریب به ۵۰ کشور جهان، همراه با نمونه های مختلف خطوط آن ها

• تاریخ پیدایش خط های عربی و کوفی و شرح بیش از ۶۰ نوع خط کوفی، به همراه ۳۵۰ نمونه از خط کوفی به خط استادان

• شرح خطوط رایج بعد از کوفی و کاربرد هر یک از آن ها

• ابداع اقلام سه (محقق، ریحان، بث، نخ، توسیع و رقاع) توسط ابن مقفله در قرن چهارم هجری و شرح و ویژگی آن ها

• وضع قواعد و تکامل اقلام سه توسط ابن بواب و پیروان او

• وضع اصول و قواعد خوشنویسی برای اقلام سه توسط یاقوت مستحسی در قرن پنجم هجری قمری، و ترویج این خطوط

توسط استادان سه (یا قوت و شش شاگرد برجسته اش)

• ابداع خطوط ایرانی اسلامی تعلیق، نستعلیق و کشته نستعلیق و ذکر اسامی خوشنویسان در دوره های مختلف تاریخ

به همراه نمونه هایی از خطوط استادان برجسته

• ذکر نام خوشنویسان کشور های اسلامی به همراه برگزیده آثارشان

- پیدایش خطوط ابداعی و تفسنی در ایران و سایر کشور های اسلامی
- تاریخ پیدایش مهر در ایران و چپ نویسی در خط
- تاریخ پیدایش کده و اسکس و سایر خطوط به کار رفته بر روی آن ها در تاریخ
- تاریخ پیدایش مواد و ابزار نوشتاری (برچه می نوشتند، و باچه می نوشتند، همچنین معرفی ابزار و ادوات خوشنویسی، ساخت مرکب و رنگ کردن کاغذ های سنتی
- توضیحات لازم درباره اصول و قواعد و آداب خوشنویسی، دالک، نقطه، سطر، بیت، چلیپا، کتابت، سیاه مشق،
- قصار نویسی و کتیب، با ارائه نمونه هایی از خطوط استادان
- شرحی بر تالیس انجمن خوشنویسان ایران
- ذکر اسامی زمان خوشنویس ایران و جهان اسلام، و نمونه خطوط برخی از آنان
- فهرست کتاب ها و رساله هایی که درباره خط و خوشنویسی در ۱۰۰۰ سال گذشته تالیف گردیده
- ذکر نام نسخه های خطی که توسط خوشنویسان صاحب نام کتابت شده
- چاپ صفحاتی از رسالات خوشنویسی در منابع و مآخذ
- تصویر برخی از مؤلفین کتاب های تاریخ خط و تذکره خوشنویسان
- تصاویری که در این کتاب از نظریات می گذرد، از کتب خوشنویسی ایرانی و خارجی و منابع معتبر

مجموعه های شخصی، موزه ها، تصاویر گرفته شده توسط مؤلف، مجموعه شخصی مؤلف و اینترنت مورد استفاده قرار گرفته که بیشترین آثار خصوصاً قطعات رنگی خوشنویسی قدما برای اولین بار در ایران به چاپ می رسد.

کتاب حاضر علاوه بر تاریخ تحول خط، به زبان شناسی، تاریخ و جغرافیا نیز پرداخته است. زبان که یکی از مهم ترین ابزار برقراری ارتباط و انتقال پیام ها و مفاهیم ذهنی مردم در جوامع بشری بوده، همواره در تفسیر و تحول دولت ها تاثیر گذار بوده است، و تاریخ که سرگذشت اقوام و ملل دنیا کان مارا دراز نموده مختلف بیان می کند، با زبان شناسی ارتباط تنگاتنگی داشته است. هر جانی از پادشاهان و امپراتوران و بزرگان علم و ادب و هنر که به نوعی در ابداع و تکامل خط نقش داشته اند به بیان آمده شرحی بر تاریخ و زندگی آنان داده شده است همچنین مکان پیدایش و ابداع هر خط که برای پژوهشگران و محققان از نظر حوزه های خوشنویسی قبل از اسلام و دوران اسلامی حائز اهمیت می باشد، به اختصار بیان شده است. در این کتاب سعی شده اشاری را که برخی از شعرا درباره ابداع یا توصیف هر خط سروده اند، در جای خود آورده شود. با این اوصاف می توان گفت جلد اول دائرة المعارف خط با عنوان تاریخ خط و خوشنویسی، علاوه بر اینکه اطلاعات جامع و کاملی را در باب پیدایش خط و تحولات خوشنویسی را در بر دارد، کتابی فرهنگی، هنری، تاریخی، جغرافیایی، زبان شناسی، باستان شناسی نیز می باشد. این گنجینه بزرگ که یک دائرة المعارف بزرگ خط است، تقدیم به استادان، محققان، خوشنویسان، دانشجویان، دانش پژوهان، و همه هنرمندان گرامی می گردد، بدان امید که مورد عنایت و توجه دوستان

علم و تاریخ و فرهنگ و هنر قرار گیرد.

منابعی که در تألیف این کتاب مورد استفاده قرار گرفته عبارت اند از:

۱. کتاب یابی که درباره تاریخ پیدایش خط در ایران تألیف گردیده و از منابع معتبر به شمار می رود.

۲. رسالات خوشنویسی.

۳. کتاب یابی که درباره تاریخ خط و خوشنویسی اسلامی در کشور های آلمان، انگلستان، فرانسه، ترکیه، مصر، یونان،

لبنان، عراق، عربستان، امارات متحده عربی، بحرین، یمن و افغانستان توسط مورخان، خوشنویسان و اهل متسلم تألیف گردیده.

۴. هفته نامه ما، ماهنامه ما، فصلنامه ما و نشریات متعدد دیگری ایرانی و خارجی که در فهرست منابع و مأخذ آمده است.

کتابخانه یابی که برای تحقیق و پژوهش انجام داده نمودم. و یا کتاب آثار آن ما مورد مطالعه قرار گرفته عبارت اند از:

سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، کتابخانه ملک، کتابخانه مسجد الشریعی (ص) در مدینه منوره، کتابخانه

آستان قدس رضوی، کتابخانه مجلس شورای اسلامی، کتابخانه پارس شیراز، کتابخانه دانشگاه تهران،

کتابخانه دکتر شریعتی مشهد، کتابخانه دانشگاه فرهنگیان مرکز تحقیقاتی تهران، کتابخانه دانشگاه استانبول، کتابخانه

طوب قاپی سرای استانبول، کتابخانه کاخ موزه گلستان، کتابخانه سرکاری هند، کتابخانه ملی پاریس،

کتابخانه ایاصوفیه استانبول، کتابخانه خزینه اوقاف استانبول، کتابخانه دانشگاه پنجاب لاهور، کتابخانه

دانشگاه جیدرآباد، کتابخانه بورساترکیه، کتابخانه استیکف شچدرین یگزادو کتابخانه سلطان احمد ثالث استانبول.
 موزه یانی که به انجام راجه نموده، و یا آثار خوشنویسی آن را امور مطالعه و بررسی انتخاب قرار دادم، عبارت اند از:
 موزه و نمایشگاه مسجد الحرام و مسجد النبوی (ص)، در مکه مکرمه، موزه آستان قدس رضوی (ع)، موزه آستانه حضرت
 معصومه (س)، موزه حضرت احمد بن موسی شاه چهر داغ (ع)، موزه حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، کارگاه پرده بانی خانه خدا
 در مکه مکرمه، موزه ملی ایران (ایران باستان)، موزه میراث کاخ سعدآباد تهران، موزه رضا عباسی تهران،
 موزه پارس شیراز، موزه چهلستون اصفهان، موزه باستان شناسی تبریز، موزه کعبه بانک سپه، موزه
 باستان شناسی استانبول، موزه ارمیتاژ روسیه، موزه واتیکان رم، موزه هنرهای زیبای بوستون، موزه هنر
 متروپولیتن نیویورک، موزه باستان شناسی دهلی، موزه دولتی برلین، موزه پنجاب لاہور و موزه قاهره مصر.
 مکان های تاریخی و مذهبی که برای گرفتن تصاویر مراجعه نمودم بدین قرار است: تخت جمشید، نقش رستم، نقش رجب،
 پاسارگاد، گنج نامه، همدان، بیتون کرمانشاه، مسجد الحرام، مسجد النبوی (ص)، مسجد جامع اصفهان، مسجد جامع و
 مسجد حیدریه قزوین، مسجد جامع عتیق شیراز، مسجد گوهرشاد مشهد، مسجد جامع فی ریز، مقبره پیرکبران در نجف،
 مقبره پیرعلی در دامغان و دیگر مساجد و مکان های تاریخی.

این نخستین دائرة المعارف بزرگ خط و خوشنویسی است که در چهار جلد تالیف گردیده است. جلد اول آن
 درباره تاریخ خط و خوشنویسی در جهان اسلام است. علی اصغر مقتدائی - ۱۳۹۳ تهران

فهرست مطالب

۶۵	خط اتروسکی
۶۶	خط رومی (ایتالیایی)
۶۸	خط لاتینی
۷۲	خط رون (خط ژرمنی)
۷۴	خطوط اسلاوی (گلاگولیتی و سریلی)
۷۷	خط روسی
۷۹	خط آلبانیایی
۸۱	خط مایا
۸۳	خط آرتک
۸۵	خط چروکی (سیکوی)
۸۵	خط‌های لیبی
۸۶	خط نومیدی
۸۶	خط بربری طوارق
۸۷	خط توردتانی
۸۷	خط چینی
۹۱	خط ژاپنی
۹۶	خط کره‌ای
۹۷	خط ویتنامی
۹۸	خط یومسو
۹۸	خط‌های هندی
۱۰۴	خط خروشتی
۱۰۵	خط برهمایی
۱۰۸	خط تامیلی
۱۰۸	خط هجایی وایی
۱۱۰	خط هجایی منده
۱۱۱	خط سومالی
۱۱۱	خط باموم
۱۱۳	خط ایبری
۱۱۴	خط اویغوری
۱۱۶	خط‌های مغولی
۱۱۸	خط تبتی
۱۲۰	خط پاسپا
۱۲۰	خط منچوری
۱۲۲	خط رونی ترکی
۱۲۳	خط ارمنی
۱۲۵	خط گرجی
۱۲۶	خط سنگالی

فصل اول: آیات و احادیث درباره خط و خوشنویسی

۳	آیات قرآن
۵	احادیث نقل شده از پیامبر اکرم (ص)
۷	احادیث نقل شده از حضرت علی (ع)
۹	احادیث نقل شده از امام جعفر صادق (ع)
۹	گفته‌های حکیمان و دانشمندان
۱۰	گفته‌های حکیمان و دانشمندان در برتری قلم

فصل دوم: تاریخ پیدایش خطوط باستانی

۱۶	خط اشیایی
۱۹	خط تصویری
۱۹	خط تصویری ایلامی
۲۱	خط تصویری سومریان
۲۴	خط هیروگلیف
۳۰	خط هیراتی (کاهنی)
۳۱	خط دموتی
۳۱	خط کرسیفی
۳۲	خط قبیطی
۳۳	خط هیروگلیفی هیتی
۳۷	خط مروئیتی
۳۷	خط نوبیتی
۳۸	خط تصویری چینی
۳۹	خط سینایی
۴۰	خط کرتی
۴۲	خط قبرسی - مینوسی
۴۲	خط هجایی قبرسی
۴۳	خط کاریایی
۴۴	خط سند
۴۵	خط نموداری
۴۶	خط هجایی
۴۷	پیدایش الفبا
۵۱	خط سامی
۵۳	خط فینیقی
۵۶	تمدن جیرفت

فصل سوم: تاریخ پیدایش خط در جهان

۶۱	خط یونانی
----	-----------

۲۲۵..... کشف رمز خط میخی

فصل پنجم: پیدایش خط عربی

۲۳۵.....	خط پیامبران الهی
۲۳۷.....	خط مسند
۲۳۸.....	خط معینی
۲۳۹.....	خط سبایی
۲۴۱.....	خط صبی
۲۴۱.....	خط حمیری
۲۴۳.....	خط اتیوپیایی (حبشی)
۲۴۵.....	خط لحيانی
۲۴۵.....	خط ثمودی
۲۴۵.....	خط صفوی
۲۴۷.....	خط نبطی
۲۵۰.....	خط عربی
۲۵۶.....	خط جزم
۲۵۷.....	خط مقور
۲۵۷.....	خط مبسوط

فصل ششم: خط کوفی

۲۶۱.....	پیدایش خط کوفی
۲۶۲.....	شباهت خط کوفی با خط اوستایی
۲۶۴.....	خط و کتابت در صدر اسلام
۲۶۴.....	نامه‌های پیامبر (ص) به پادشاهان و فرمانروایان
۲۸۰.....	نقطه و اعراب گذاری خط کوفی
۲۸۳.....	انواع خط کوفی
۲۸۷.....	خط کوفی مائل
۲۸۹.....	خط کوفی ساده (بیضی)
۲۹۱.....	خط کوفی مشق
۲۹۲.....	خط کوفی مصاحف
۲۹۵.....	خط کوفی خراسانی
۲۹۶.....	خط کوفی رازی
۲۹۶.....	خط کوفی مثلثی
۲۹۷.....	خط کوفی غوری
۲۹۸.....	خط کوفی پیرآموز
۳۰۲.....	خط کوفی ایرانی (کوفی شرقی)
۳۰۷.....	خط کوفی قرمطی
۳۰۸.....	خط کوفی مصری
۳۰۹.....	خط کوفی معقلی (بنایی)
۳۱۰.....	خط کوفی معقلی ساده
۳۱۵.....	خط کوفی معقلی متوسط

۱۲۷.....	خط کوی
۱۲۷.....	خط جاوه‌ای
۱۲۷.....	خط آنتیک
۱۲۷.....	خط اوگام
۱۲۷.....	خط‌های برمه‌ای و کامبوجی (تایلندی)
۱۲۸.....	دیگر خطوط ابداعی
۱۳۹.....	مخترعان خط
۱۴۲.....	منشور نبونید

فصل چهارم: تاریخ پیدایش خط در ایران

۱۴۹.....	تاریخ اختراع خطوط باستانی
۱۵۵.....	خط میخی
۱۵۸.....	خط میخی سومری
۱۶۴.....	خط میخی بابلی
۱۶۷.....	خط میخی آشوری
۱۶۸.....	خط میخی اکدی
۱۶۹.....	خط میخی اوگاریتی
۱۷۱.....	خط میخی ایلامی
۱۷۲.....	خط میخی هیتی
۱۷۲.....	خط میخی خوری
۱۷۲.....	خط میخی اورارتویی
۱۷۴.....	خط میخی سایر ملت‌های شرق باستان
۱۷۴.....	خط میخی پارسی (میخی ایرانی)
۱۸۴.....	رمز نگارش خطوط باستانی ایران
۱۹۰.....	خط آرامی
۱۹۳.....	خط هندی (سنسکریت)
۱۹۴.....	خط پهلوی
۲۰۲.....	خط اوستایی
۲۰۷.....	خط عبری باستان
۲۰۹.....	خط عبری
۲۱۱.....	خط سریانی
۲۱۳.....	خط الیمایی
۲۱۴.....	خط پالمیری
۲۱۵.....	خط نستعلیق
۲۱۶.....	خط مانوی
۲۱۸.....	خط سغدی
۲۱۹.....	خط بلخی
۲۲۰.....	خط اردو
۲۲۱.....	خط پشتو
۲۲۲.....	خط تدمری
۲۲۳.....	کشف رمز هیروگلیف‌های مصری

۳۹۲	قلم مسلسل
۳۹۳	خط مسلسل زنجیری
۳۹۴	خط مسلسل مضاعف
۳۹۴	قلم متساوی
۳۹۵	قلم عقد المنظوم
۳۹۵	قلم مقترن
۳۹۶	قلم مصاحف
۳۹۷	قلم جلیل التلث
۳۹۷	قلم الحواشی
۳۹۸	قلم لؤلؤی
۳۹۹	خط غبار
۴۰۵	انواع قلم‌ها

فصل هشتم: اقلام سته

۴۱۳	آغاز تحول هنر خط در ایران و جهان اسلام
۴۱۳	ابن مقله و اقلام سته
۴۲۱	خط محقق
۴۳۶	خط ریحان
۴۴۵	خط ثلث
۴۵۹	خط نسخ
۴۹۲	خط نسخی قدیم (نسخ حجاری)
۴۹۳	خط نسخ الفضاخ
۴۹۴	خط نسخ عثمانی (نسخ یاقوتی)
۴۹۵	خط نسخ بغدادی جدید
۴۹۵	خط نسخ ایرانی (نسخ نیریزی)
۴۹۶	خط نسخ الحدیث
۴۹۷	خط نسخ چایی
۴۹۸	خط توقیع
۵۰۱	خط رقاع
۵۱۱	استادان سبعه

فصل نهم: تعلیق، نستعلیق، شکسته نستعلیق

۵۱۹	خط تعلیق
۵۲۸	خط نستعلیق
۵۶۲	خط شکسته نستعلیق

فصل دهم: ابداع خطوط مختلف

۵۸۱	خط اجازه
۵۸۷	خط دیوانی
۵۸۸	خط دیوانی خفی
۵۹۶	خط دیوانی جلی
۶۰۶	خط دیوانی جلی زورقی

۳۱۷	خط کوفی معقلی مشکل
۳۱۸	خط کوفی معقلی مشکل
۳۲۱	خط کوفی معقلی گره‌دار
۳۲۲	خط کوفی معقلی متناظر
۳۲۴	خط کوفی مستطیل (آجری)
۳۲۷	خط کوفی معقلی گلچین
۳۳۰	خط کوفی معقلی شش‌بندی
۳۳۰	خط کوفی منکسر
۳۳۱	خط کوفی تزئینی
۳۳۶	خط کوفی مصور
۳۳۸	خط کوفی متلاصق
۳۳۹	خط کوفی مظفر
۳۴۰	خط کوفی زخرفی
۳۴۱	خط کوفی سنجری
۳۴۱	خط کوفی گره‌دار
۳۴۵	خط کوفی مضمور
۳۴۷	خط کوفی گره‌دار مشکل
۳۴۸	خط کوفی مشجر (مشعب)
۳۴۹	خط کوفی مورق
۳۵۱	خط کوفی متداخل
۳۵۲	خط کوفی مزه‌ز
۳۵۵	خط کوفی معشق
۳۵۷	خط کوفی مشکبک
۳۵۸	خط کوفی حاشیه‌دار
۳۶۱	خط کوفی مدور
۳۶۲	خط کوفی مدور الرئوس
۳۶۳	خط کوفی متعادل الرئوس
۳۶۳	خط کوفی نیشابوری
۳۶۴	خط کوفی موشح
۳۶۶	خط کوفی موشح کامل
۳۶۷	خط کوفی مشکل
۳۷۲	خط کوفی تزئینی رایانه‌ای
۳۷۲	خطوط کوفی مغربی
۳۷۶	خط کوفی قبروانی
۳۷۷	خط کوفی اندلسی
۳۷۸	خط فاسی
۳۷۹	خط سودانی

فصل هفتم: خط‌های رایج بعد از کوفی تا اقلام سته

۳۹۰	قلم جلیل
۳۹۰	قلم طومار
۳۹۱	قلم ریاسی

۷۱۹	مهرهای اشکانی و ساسانی
۷۲۰	مهر و خاتم در اسلام
۷۲۱	چپنویسی در خط
۷۲۱	حکاکی و مهرسازی

فصل سیزدهم: خط روی سکه‌ها و اسکناس‌ها

۷۳۹	تاریخ پیدایش سکه و خط روی سکه‌ها در ایران
۷۴۷	خط روی اسکناس‌ها

فصل چهاردهم: خوشنویسان کشورهای اسلامی (بجز ایران)

۷۷۷	خوشنویسان ترکیه
۷۹۳	خوشنویسان عراق
۸۰۰	خوشنویسان سوریه
۸۰۶	خوشنویسان مصر
۸۱۱	خوشنویسان عربستان سعودی
۸۱۴	خوشنویسان لبنان
۸۱۶	خوشنویسان پاکستان
۸۱۸	خوشنویسان افغانستان
۸۲۰	خوشنویسان فلسطین
۸۲۲	خوشنویسان امارات عربی متحده
۸۲۳	خوشنویسان کویت
۸۲۴	خوشنویسان مالزی
۸۲۴	خوشنویسان مراکش (مغرب)
۸۲۶	خوشنویسان بحرین
۸۲۷	خوشنویسان اردن
۸۲۷	خوشنویسان اندونزی
۸۲۸	خوشنویسان سودان
۸۲۸	خوشنویسان الجزایر
۸۳۰	خوشنویسان لیبی
۸۳۰	خوشنویسان تونس
۸۳۱	خوشنویسان عمان
۸۳۲	خوشنویسان یمن
۸۳۲	خوشنویسان تاجیکستان
۸۳۲	خوشنویسان قطر
۸۳۲	خوشنویسان جمهوری آذربایجان
۸۳۲	خوشنویسان بنگلادش
۸۳۲	خوشنویسان ازبکستان
۸۳۲	خوشنویسان غنا
۸۳۲	خوشنویسان بوسنی هرزگوین
۸۳۳	خوشنویسان مسلمانان سایر کشورها

۶۰۸	خط قرمه
۶۰۸	خط نامرئی
۶۰۸	خط بریل
۶۰۹	خط بابری
۶۱۱	خط رقعہ
۶۱۴	خط سنبلی
۶۱۴	خط حرف النار
۶۱۴	خط تاج
۶۱۶	خط بهاری
۶۱۸	خط زلف عروس
۶۱۸	خط چینی (صینی)
۶۱۸	خط مرصع
۶۱۹	خط واوی (قلم واوها)

فصل یازدهم: ابداع خطوط مختلف در ایران

۶۲۷	قلم طغرا
۶۳۴	خط شبه طغرا
۶۳۶	خط سیاق
۶۳۸	خط معما
۶۴۱	خط پیوسته
۶۴۲	خط اوهل
۶۴۳	خط شجری
۶۴۳	خط مثنی
۶۵۲	خط شکسته بسته
۶۵۲	خط و نقش (خط شکلی)
۶۵۵	خط تزئینی
۶۵۶	نقاشی خط
۶۶۲	گرایش‌های نوین خوشنویسی
۶۶۷	نقاشی خط
۶۶۹	خط گلزار
۶۷۵	مرغ بسمله (خط طاووسی)
۶۷۹	قطاعی و وصالی
۶۸۴	خط ناخنی و نقاشی ناخنی
۶۸۸	قطعات جامع
۷۰۱	خط معلی
۷۰۶	مخترعان خطوط اسلامی

فصل دوازدهم: خوشنویسی در مهرسازی و حکاکی

۷۰۹	تاریخ پیدایش مهر در ایران
۷۱۵	مهرهای هخامنشی
۷۱۶	مهرهای آسیای صغیر

فصل پانزدهم: خط در گرافیک

۸۳۹	سابقه چاپ در ایران
۸۴۲	کتاب آرابی
۸۴۳	تایپوگرافی

فصل شانزدهم: اعداد و ارقام

۸۶۳	تاریخ پیدایش اعداد
۸۶۵	ارقام هیروگلیفی
۸۶۶	ارقام میخی
۸۶۷	ارقام هندی (نجاری و غباری)
۸۶۷	اعداد خط پهلوی
۸۶۹	حساب جمل (ابجدی)
۸۷۱	واحد وزن
۸۷۲	واحد طول
۸۷۲	واحد ظرفیت
۸۷۲	ساعت
۸۷۳	نقشه‌ها

فصل هفدهم: ابزار و ادوات خوشنویسی

۸۷۹	مواد نوشتاری
۸۸۱	خط و کتبه بر روی سنگ
۸۸۳	خط و کتبه بر روی سفال و کاشی
۸۸۵	خط و کتبه بر روی کاشی زرین فام
۸۸۷	خط و کتبه بر روی ابریشم
۸۹۰	خط و کتبه بر روی عاج
۸۹۰	کتبه‌های خطی بر روی اشیاء چوبی
۸۹۲	خط و نوشتار بر روی فلزات
۸۹۳	خط و کتبه در قلمزنی و حکاکی
۸۹۵	خط و کتبه در گچبری
۸۹۸	کتبه‌های به‌کار رفته در خاتم‌کاری
۸۹۹	کتبه‌های به‌کار رفته در رودوزی‌های سنتی
۹۰۱	خط و کتبه در بافت فرش
۹۰۱	خط و کتبه در ابریشم دوزی
۹۰۲	خط و کتبه در زری بافی
۹۰۲	خط و کتبه در نقده دوزی
۹۰۶	ابزارهای نوشتاری
۹۰۸	اسباب کتابت
۹۲۳	پاپیروس
۹۲۴	روش ساخت کاغذ

۹۲۵	کاغذ سازی در چین
۹۲۶	کاغذ سازی در ایران
۹۲۷	کاغذ سازی در بغداد
۹۳۰	رنگ کردن کاغذ
۹۳۳	طرز تهیه زرخل، نقره حل، حل لاجورد، ...
۹۳۴	آهار مهره
۹۳۴	کاغذ ابری (ابر و باد)

فصل هجدهم: آداب خوشنویسی

۹۳۹	اصول و قواعد خوشنویسی
۹۴۴	آداب‌المشق
۹۴۶	دستورهای لازم برای پیشرفت خط
۹۴۷	آموزش خوشنویسی
۹۴۷	دانگ
۹۴۸	نقطه
۹۴۹	سطر نویسی
۹۵۴	بیت (قطعه دو سطر)
۹۵۷	چلیپا
۹۶۶	قصارنویسی
۹۶۹	کتابت
۹۸۳	سیاه مشق
۹۹۵	کتبه
۱۰۰۰	انجمن خوشنویسان ایران

فصل نوزدهم: زنان خوشنویس

۱۰۰۵	زنان خوشنویس در تاریخ اسلام
۱۰۰۶	زنان خوشنویس ایران و سایر کشورهای اسلامی
۱۰۱۲	زنان خوشنویس معاصر ایران

فصل بیستم: کتاب‌شناسی

۱۰۲۷	فهرست کتاب‌ها و رسالات خط و خوشنویسی
۱۰۴۷	فهرست کتاب‌های خطی و چاپی به کتابت خوشنویسان

پیوست

۱۰۶۵	پیوست ۱، تصاویر رنگی
۱۰۹۷	پیوست ۲، الفبای برخی از اقلام
۱۱۰۴	پیوست ۳، رسالات خوشنویسی
۱۱۱۰	پیوست ۴، مؤلفین کتب تاریخ خط و خوشنویسی
۱۱۱۱	منابع و مأخذ
۱۱۱۷	فهرست اعلام

راهنمای حروف اختصاری:

۱. ب م ← بعد از میلاد
۲. ج ← جلد
۳. ح ← حدود
۴. ر ک ← رجوع کنید
۵. س م ← سانتی متر
۶. ش ← شماره
۷. ص ← صفحه
۸. صص ← صفحات
۹. ق ← قمری
۱۰. ق م ← قبل از میلاد
۱۱. م ← میلادی
۱۲. م م ← میلی متر
۱۳. م. ← متوفی در
۱۴. نگ ← نگاه کنید
۱۵. هـ ش ← هجری شمسی
۱۶. هـ ق ← هجری قمری
۱۷. همان ← همان مأخذ قبلی

این کتاب دارای: ۲۰ فصل، ۲۴۵۰ نمونه خط و تصویر، ۵۶ جدول، ۱۰ نقشه، سه چارت، ۵۲۶ واژه لاتین و ۲۶۴ بیت شعر می باشد. همچنین شرح و نام ۸۶۰ نوع خط، نام خوشنویسان ایران از صدر اسلام، نام بیش از ۴۵۰۰ خوشنویس کشورهای اسلامی (بجز ایران) و نام حدود ۱۰۰۰ نفر از زنان خوشنویس قدیم و معاصر آمده است.